

Кот М.С. (Мазыр, Беларусь)

Імплікацыя / эксплікацыя біблейскага сюжэта ў мастацкім тэксце праз анамастычную алюзію (на прыкладзе паэзіі У. Караткевіча)

Біблія ў шэрагу гуманітарных навук мае статус асаблівага культурнага феномена. Яе пераклад на нацыянальныя еўрапейскія мовы паклаў пачатак фарміраванню не адной літаратурнай мовы. Уплыў кнігі кніг на мастацтва і літаратуру немагчыма пераацаніць. Біблейскія сюжэты кладуцца ў аснову твораў мастацтва. Напэўна, не знойдзецца пісьменнікаў розных перыядаў, якія так ці інакш не звярталіся б да біблейскай спадчыны, спрабуючы адшукаць у глыбінях Вечнага Слова ісціны, што не старэюць з часам. Онімы біблейскіх персанажаў, геаграфічных аб'ектаў, дзякуючы майстрам мастацкага слова, сталі і становяцца агульнавядомымі. Такія паэтонімы кваліфікуюцца як прэцэдэнтныя, паколькі могуць набываць новыя канатацыі, пры гэтым захоўваючы сваё першаснае значэнне, сувязь з першакрыніцай.

Гэта неабходна ўлічваць пры інтэрпрэтацыі алюзіі для карэктнага разумення (разгортвання) першапачатковага сэнсу, які заклаў у яе непасрэдна сам мастак слова. Аўтарам такога падыходу з'яўляецца Ф. Шлейермахер, які стаяў ля вытокаў філасофскай герменеўтыкі. На яго думку, працэс разумення складаецца з працэдуры выяўлення сэнсу тэксту падчас яго інтэрпрэтацыі, што аднаўляе першапачатковую задуму аўтара. Інакш кажучы, разуменне ёсць працэс эксплікацыі таго, што ўжо імпліцытна закладзена аўтарам тэксту [9, с. 767].

Пазней знакаміты рускі філосаф і культуролог М. Бахцін, абаяраючыся на тэорыю герменеўтыкі, сапраўдна творчым прачытаннем твора называў дыялог-сустрэчу чытача і аўтара. Пры гэтым узаемадзеянне паміж імі адбываецца праз успрыняцце твора так, як разумеў яго сам аўтар, не выходзячы за межы яго ўспрыняцця і разумення. Безумоўна, вырашыць дадзеную задачу на практыцы вельмі складана ў сувязі з тым, што гэта звычайна патрабуе выкарыстання велізарнага аб'ёму матэрыялу. Па-другое, тут неабходна задзейнічаць і культурны кампанент у дыяхронным аспекце, ажыццявіўшы ўключэнне ў наш (чужы для аўтара) кантэкст [2, с. 349]. Паводле канцэпцыі М. Бахціна, разуменне тэксту складаецца з асобных актаў ці ўзроўняў, кожны з якіх выконвае сваю функцыю: успрыманне тэксту; пазнаванне тэксту і разуменне яго агульнага значэння ў дадзенай мове; разуменне яго значэння ў кантэксце дадзенай культуры; актыўнае дыялагічнае разуменне яго сэнсу, якое супадае з яго фарміраваннем [2, с. 361].

Сучасныя мастакі слова, асабліва ў апошні час, сталі шырока выкарыстоўваць у сваіх творах міфонімы, што, бясспрэчна, ажыўляюць мову твора і разнастайваюць яе стылістычную палітру. У кантэксце асноўных падыходаў да тлумачэння алюзіінасці ў навуковай літаратуры адзначым, што ў структуры паэтычнага твора міфонім біблейскага паходжання актуалізуе шэраг асацыяцый з вядомым сюжэтам і адначасова ўвасабляе тых ці іншых якасці чалавека або з'явы, што найбольш ярка выявіліся ў пэўным сюжэце, узятым з Бібліі. На думку некаторых даследчыкаў, алюзіі з анамастычнымі кампанентамі, варыянты

парадыгмы алюзійнага працэсу ў выніку спасылкі на старажытны сюжэт могуць уключаць наступныя элементы ў залежнасці ад мастацкіх мэт: 1. онім → фабула сюжэта → якасці чалавека (*Ной, Самсон*), 2. онім → фабула сюжэта → грамадскія адносіны (*Галгофа*), 3. онім → фабула сюжэта → параўнанне з'яў (*Марыя на Галгофе, Лазар*).

Першае звязно – гэта ўласнае імя суб'екта або аб'екта, якое функцыянуе як алюзіяная лексема ў структуры сучаснага тэксту. Другое звязно азначае ідэнтыфікацыю імені з пэўным біблейскім тэкстам, “прыпамінанне” рэцыпіентам фабулы сюжэта. Трэцяе звязно – гэта назва семантычнага поля, якое фарміруецца пад уплывам асацыяцый з біблейскім сюжэтам [6, с. 126].

Неабходна адзначыць, што ў беларускай гуманітарнай навучы вывучэннем Бібліі займаюцца як культуролагі (Г. Сініла, У. Конан), так і літаратуразнаўцы і лінгвісты (С. Шупа, А. Булыка, А. Жураўскі, А. Свяжынскі і інш.). Даследаванне інтэртэкстуальнасці і вертыкальнага кантэксту, у тым ліку і алюзіянасці, знайшло сваё адлюстраванне ў беларускім мовазнаўстве, найперш у працах А. Супруна, В. Шура, Г. Юдзянковай, І. Каленік.

Для ілюстрацыі прапанаванай тыпізацыі снімаў-алюзіяў біблейскага паходжання разгледзім некаторыя прыклады, узятыя з паэтычных твораў Уладзіміра Караткевіча. Як сведчаць архівы пісьменніка, успаміны яго сяброў і знаёмых, яго як перакладчыка цікавілі многія класічныя творы розных эпох. Сярод іх значыцца і Біблія [4, с. 202].

У паэме “*Грубое і ласкавае*” У. Караткевіч апісвае сцэну Страшнага суда, што адбываецца з удзелам Хрыста і Сатаны (д’ябла). У абвінавачвальнай прамове сатаны ў адрас лірычнага героя гучыць трапнае параўнанне, што змяшчае біблейскую анамастычную адзінку *Ной*, і даецца пеяратаўная ацэнка яго паводзінам у зямным жыцці. *Нюхаў дно ў бакалах, як Ной...* [6, с. 132]. Дадзеная алюзія адсылае чытача да старазапаветнай гісторыі пра старога Ноя, які аднойчы ап’янеў ад ужытага віна і пазней вымавіў словы пракляцця аднаму са сваіх сыноў. Такім чынам, фабула дадзенага біблейскага сюжэта, кампрыміравана ўведзеная праз алюзію ў тэкст-рэцыпіент, стварае ў свядомасці дасведчанага чытача ўяўленне пра адмоўную чалавечую якасць – п’янства.

У малой паэме “*Гулянка ў дэкарацыях*” онім *Самсон* звязаны з вобразам аднайменнага біблейскага героя, які вылучаўся незвычайнай фізічнай сілай. У кантэксце паэмы гэтай здольнасцю надзелены рэжысёр, што “*прыцягнуў пад Гародню горы! / Волат! / Мог бы спрацацца з Сам-со-манам*” [7, с. 204]. У біблейскім першатэксце ў кнізе Суддзяў можна знайсці не адно апісанне подзвігаў Самсона, які ў свой час з’яўляўся кіраўніком ізраільскага народу (так званым суддзёй). Аднак найбольш бліжэй да імпліцыраванага праз узгаданую алюзію зместу падаецца наступны вертыкальны кантэкст: *Прыйшоў аднаго разу Самсон у Газу, і, убачыўшы там блудадзейку, увайшоў да яе. Жыхары Газы казалі: Самсон прыйшоў сюды. І хадзілі яны вакол, і падпільноўвалі яго ўсю ноч каля гарадскога брамы, і хаваліся ўсю ноч, кажучы: да святла ранішняга пачакаем, і заб’ем яго. А*

Самсон спаў да поўначы; а апоўначы, устаўшы, схпіў дзверы гарадское брамы з абодвума вушакамі, падняў іх разам з завалай, паклаў на плечы свае, і занёс іх на вяршыню гары, што на дарозе ў Хэўрон. (Кніга Суддзяў, 16, 1-3) [3, с. 357]. З дапамогай прыведзенай цытаты лёгка экспліцыруецца алюзіяны сэнс антрапоніма Самсон у паэтычным творы У. Караткевіча. Паэт праводзіць паралель паміж вобразамі рэжысёра, які *“прыцягнуў пад Гародню горы”* і Самсонам, што занёс на гару дзверы гарадской брамы. Майстар слова, выкарыстоўваючы прыём гіпербалізацыі, такім чынам робіць трапны камплімент лірычнаму герою. У гэтай сувязі варта згадаць, што любому кампліменту характэрна невялікая ступень перабольшвання нейкай якасці адрасата. У дадзеным выпадку размова ідзе пра фізічную здольнасць, сілу.

Алюзіяны працэс з кампанентам грамадскага стаўлення да сэнсу оніма (міфоніма), звязаны са словамі-сімваламі [12, с. 116]. Так тапонім *Галгофа* асацыіруецца найперш з нейкім фатальным канцом жыцця, незаслужанымі пакутамі і катаваннямі, з самаахвярай смерцю дзеля жыцця астатніх. Каб перадаць драматызм стану лірычнага героя, Уладзімір Караткевіч пачынае верш *“Чуфут-Кале”* менавіта з алюзіі *Галгофа: Быццам толькі што вось адбылася Галгофа.* [7, с. 128]. *Чуфут-Кале* – гэта назва сярэднявечнага горада-крэпасці ў Крыме, размешчанага на ўсход ад Бахчысарая і перакладаецца з крымска-татарскай мовы як “яўрэйская крэпасць” (сифут – яўрэй, қале – крэпасць) [8]. Тут назіраем увядзенне оніма-алюзіі з пераносным сімвалічным значэннем. Так, паэт пачынае апісанне старажытнага крымскага ўмацавання, якое на працягу сваёй гісторыі не раз падвяргалася спусташэнню, як быццам перажываючы сваю канчатковую гібель – сваю Галгофу. Тапонім Галгофа (са старажытнаяўр. “лоб, чэрап”) абазначае гару па-за сценамі старажытнага Іерусаліма, дзе панёс крыжовыя пакуты Хрыстос: *І, нясучы крыж Свой, Ён выйшаў на месца, называнае Лобным, па-Габрэйску Галгофа; там укрыжвалі Яго і зь Ім двух іншых, па адзін і па другі бок, а пасярэдзіне Ісуса. (Евангелле паводле Яна, 19, 17–18) [3, с. 1332].* Трэба зазначыць, што верш *“Чуфут-Кале”* ўвайшоў у асобны раздзел зборніка паэзіі *“Мая Іліяда”* (1969) пад назвай *“Таўрыда”*, што склалі вершы, напісаныя ў выніку наведвання паэтам Крыма. Тэматычна гэта надзвычай разнастайны цыкл. Аўтар успрыняў Поўдзень і культуру Усходу пераважна як уражлівы і дапытлівы падарожнік [1, с. 440].

У кантэксте верша *“Здратаваныя магільны”* (са зборніка *“Мая Іліяда”*) алюзія *Галгофа* ўжываецца аўтарам для параўнання з’яў. Гэты паэтычны твор прысвечаны грэчаскаму паэту *Петрасу Антэасу*. Творчасць пакалення яго сучаснікаў цесна звязана з падзеямі другой сусветнай вайны, рухам Супраціўлення і напоўнена вызваленчымі ідэямі таго часу. Некаторыя з вершаў П. Антэаса былі пакладзены на музыку і служылі паходнымі песнямі байцам народна-вызваленчай арміі. Верш У. Караткевіча – гэта плач-трэнас маці Радзімы па сваім верным сыне: *На Галгофу калісьці пусцілі Марыю, / А цябе – на магилу маю не пусцілі* [7, с. 70]. У дадзеным выпадку маецца на ўвазе апісаны евангелістамі момант прысутнасці маці

Хрыста Марыі на Галгофе падчас укрывавання Божага Сына. Параўн.: *Каля крыжа Ісуса стаялі Маці Ягоная, і сястра Маці Ягонай Марыя Клеопава, і Марыя Магдаліна. Ісус, убачыўшы Маці і вучня, які тут стаяў, якога любіў, кажэ Маці Сваёй: Жанчына! вось, сын Твой. Потым кажэ вучню: вось, Маці твая! І з гэтага часу вучань гэты ўзяў Яе да сябе. (Евангелле наводле Яна, 19, 25–27) [3, с. 1332]. Антытэза пусцілі – не пусцілі ўзмацняе драматызм перажывання лірычнага героя, а выкарыстанне оніма-сімвала *Галгофа* і антрапоніма *Марыя* прыдаюць згаданай стылістычнай фігуры асобую непаўторнасць і “сакральную таямнічасць”. Бо толькі дасведчаны чытач здольны развярнуць алюзію да прыведзенага вертыкальнага кантэксту і параўнаць яго сюжэт з агульным зместам твора.*

У вершы “*Мёртвае рэчышча*” з цыклу “*Мая Іліяда*” знаходзім анамастычную алюзію біблейскага паходжання *Лазар*: *Я не Лазар, я не ўваскрэсну.* [7, с. 112]. У беларускай мове зафіксаваны фразеалагізм з гэтым жа онімам *пець Лазара* – “прыкідвацца няшчасным, каб расчуліць каго-небудзь; скардзіцца на свой лёс” [10, с. 299]. Яго этымалогія ўзыходзіць да прытчы Хрыста пра багача і Лазара, а ўжыты У. Караткевічам паэтонім *Лазар* адсылае нас да біблейскай гісторыі, што апісвае цуд уваскрэшання Лазара Хрыстом. У дадзеным выпадку эксплікацыя анамастычнай алюзіі *Лазар* адбываецца праз параўнанне з’яў. Біблейскі Лазар звышнатуральным чынам апыў, а лірычны герой у вершы У. Караткевіча, наадварот, настроены рэалістычна: былую веліч вялікай ракі не вярнуць, замест яе цяпер відаць толькі мёртвае рэчышча.

Як слушна заўважыла даследчыца Т. Чабан, якая займалася вывучэннем творчасці беларускіх паэтаў-паэмантыкаў, “У. Караткевіч шукае ў гарманічным незвычайнае, у класічным – выключнае, у міфе – адступленне ад міфа” [11, с. 37] І найбольш яскрава гэтае адступленне праяўляецца праз трапнае выкарыстанне разнастайных алюзій, у тым ліку з анамастычнымі кампанентамі біблейскага паходжання, якія былі вышэй намі прааналізаваны. Такія стылістычныя прыёмы адыгрываюць важную ролю ў рэалізацыі мастацка-эстэтычнай ідэі ў паэтычных творах Уладзіміра Караткевіча.

Літаратура

1. Багарадава, Т. Р. Гісторыя беларускай літаратуры (XIX ст. – 1970-я гады XX ст.) / Т. Р. Багарадава. – Наваполацк : ПДУ, 2009. – 498 с.
2. Бахтин, М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 423 с.
3. Библия. Книги Святого Писания Старога і Новага Завету кананічныя ў беларускім перакладзе. – Duncanville, USA : World Wide Printing, 2002. – 1535 с.
4. Верабей, А. Уладзімір Караткевіч: жыццё і творчасць. / А. Верабей. – 2-е выд., дапрад. і выпраўл. – Мінск : Беларус. навука, 2005. – 271 с.
5. Каленік, І. В. Онім як сродак імплікацыі антычнага міфалагічнага сюжэта ў мастацкім тэксе / І. В. Каленік // Полесский регион и наука XXI века: материалы VI Респ. науч.-практ. конф. магистрантов, аспирантов и молодых ученых. Мозырь, 25 июня 2009 г. / МГПУ им. И. П. Шамякина; редкол.: И. Н. Кралевиц (отв. ред.) (и др.). – Мозырь, 2009. – С. 124–126.

6. Караткевіч, У. С. Быў. Ёсць. Буду : кніга паэзіі / У. С. Караткевіч ; прадм. Р. Барадуліна. – Мінск : Маст. літ., 1997. – 157 с.
7. Караткевіч, У. С. На Беларусі Бог жыве... : вершы, паэмы / У. С. Караткевіч ; уклад. В. Шніпа. – Мінск : Маст. літ., 2008. – 254 с.
8. Крымскотатарско-русско-украинский словарь ; сост. С. М. Усеинов. – Симферополь : Тезис, 2008.
9. Новейший философский словарь ; сост. А. А. Грицанов. – 3-е изд., исправл. – Минск : Книжный Дом. 2003. – 1280 с.
10. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. Т. 2 М–Я. – выд. 2-е, дапоўн. і выпр. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008. – 702 с.
11. Чабан, Т. К. Крылы рамантыкі: рамантычныя тэндэнцыі ў сучаснай беларускай паэзіі / Т. К. Чабан ; рэд. А. А. Лойка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 175 с.
12. Шур, В. В. Уласнае імя ў мастацкім тэксе : манаграфія / В. В. Шур; Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, Установа адукацыі «Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт». – Мазыр : МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2010. – 207 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ